

BOLLA DEZSŐ

A Weiss család szerepe Csepel történetében

Csepelen 1893-ban kezdte meg Weiss Berthold és Manfréd a lőszer-gyárának építését. A Weiss testvérek rohamléptekkel növekvő vállalkozása a település fejlődésének is új irányt szabott.

A testvéreknek az alapítás, később Weiss Manfrédnak a gyár világméretekben is jelentős hadiipari kombináltá alakítása, utódainak 1944-ig a családi részvénytársaság további működtetése és sokirányú fejlesztése köszönhető. Weiss Berthold volt az elnöke a Kereskedelmi Kamara kiküldött bizottságának, amelynek javaslata alapján a Csepel-sziget csúcsán került kijelölésre a Szabadkikötő helye.

Előbb a két testvér, majd Weiss Manfréd, azután gyermekei és vejei fontos szerepet töltek be 1892 és 1944 között a község életében. A Weiss család egymást követő generációi erősen kötődtek Csepelhez.

A 19. század végén gyorsan fejlődő Budapest belső területei már nem voltak alkalmasak ipartelepek létesítésére. A szabályrendeletek, a Közmunkák Tanácsának ajánlásai, a növekvő telekárak a külvárosba és a környező településekre költözésre készítették az ipartelepek alapítóit, fejlesztőit.

Ilyen helyzetbe került az 1882-ben létesült Weiss Berthold és Manfréd Első Magyar Konzerv és Ércáru Gyára. A békésnek tűnő elnevezés katonai konzerv, töltényhüvely, tölténytár és hadfelszerelési tárgyak gyártására berendezkedett vállalkozást takart. Ferencvárosi telephelyük szűk és alkalmatlan volt a tervezett robbanásveszélyes gyalogsági lőszergyár kialakítására. Ezért a város lakott részétől távol fekvő gyártelep létesítésére kényszerültek. Választásuk Csepelre esett.

Csepel falu az 1838-as pusztító árvíz után települt a Duna partjáról területének közepére, a Dunától és a Soroksári-Dunától egyenlő távol-

ságra. A nemzetiségi község fejlődését erősen gátolta zártsága, mely 1872-ben a hídként is szolgáló zárógát építésével oldódott meg. Az átmenő utak és vasútvonalak azonban továbbra is elkerülték. Ezért a község nem tudott bekapcsolódni a kibontakozó hazai kereskedelembe, területén a század utolsó évtizedéig nem jött létre ipartelep. Nem voltak közművek, burkolt utak, emeletes házak a településen. A világvárossá fejlődő Budapest tőszomszédságában, a Duna-ágakkal közrefogott térségben a század utolsó évtizedéig szinte megállt az idő, Csepel egyszerű falu maradt. Területén viszont rendelkezésre álltak nagykiterjedésű, rossz minőségű, olcsón bérelhető és megvásárolható földek. Várható volt a közlekedés fejlesztése, mivel közelében jelentős, hajózható folyószakasz volt. Magában a faluban és környékén alkalmazásra váró munkaerő is rendelkezésre állt. 1890-ben 2246-an éltek itt, kétharmaduk német nemzetiségű volt.

A Weiss család egyike azoknak a zsidó származású hazánkba települteknek, akik kereskedéssel, italméréssel, kézművességgel kezdtek. A tapasztalatok és a tőke felhalmozásával a 19. századi viszonyok között generációról generációra növekvő gazdasági hatalomra tettek szert.

A család valószínűleg még a 18. században került Morvaországból hazánkba, a nagypapa, Baruch Weiss pipakészítéssel foglalkozott. Fia, Weiss B. Adolf 1807-ben Pesten született meg, majd 1839. november 27-én kötött házasságot Mendl Hirsch Kránitz kereskedő Éva lányával.

A házasságból hat gyermek született, köztük a csepeli gyártelepet és annak elődjét alapító két fivér, Weiss Berthold (1845) és Weiss Manfréd (1857).

Weiss Berthold a gabonakereskedelemből gazdagodott meg, a Budán létesített Királyi Gőzmalom társtulajdonosa lett.

Édesapja már ötvenéves volt, mikor utolsó gyermeke, Manfréd született. Legkisebb fia a Budapesti Kereskedelmi Akadémián tanult, majd egészen fiatalon Hamburgba küldték, ahol egy exportcégnél szerzett üzleti gyakorlatot. Húszévesen tért vissza – a kiegyezést követő tizedik évben – a nagyvárosi fejlődés útjára lépő három testvérvárosból egyesített Budapestre.

Az alapítók 1892-ben Csepel falu és a Duna között elterülő János-legelő területéből tizenöt évre 50 holdat béreltek. A lőszergyár telepítési kérelmével 1892. december 10-én a ráckevei fősolgabírói hivatalhoz fordultak. Bekövetkezett Kossuth Lajos Torinóban, 1876-ban feljegyzett

jóslata: „Csepel-szigetcsúcs gyár és kereskedelmi teleppé alakulására kilátással, jövővel bír.”.

1893 elején épült fel az első üzem lőszer-szétzerelés céljára. A termelést 1893. április 28-án 30–40 férfi és 100–110 női munkással kezdték meg.

A csepeli Weiss-gyár fejlődési üteme a magyar ipartörténetben példa nélküli – termelési kapacitása emelkedését és a munkáslétszáma amerikai típusú, robbanásszerű növekedését tekintve.

Az 1893-ban elkezdett lőszer-szétzerelés eredményesnek és jövedelmezőnek bizonyult. Még ugyanebben az évben az új gyár állami kedvezményt kapott, melynek alapján az első világháborúig adómentességet élvezett.

Ezt követte a kezdeti vállalkozás rohamos fejlesztése. A tulajdonosok növelték a gyár területét. 55 holdnyi földet vásároltak és 1896-ban megalapították a Fémművet. Itt már a saját kohójukban állították elő a rézöt-vözeteket, végezték a színesfém ötvözetek öntését és hengerlését. Ebben az évben Weiss Berthold parlamenti képviselő lett és kilépett a csepeli vállalkozásból.

Ekkor már Weiss Manfréd tevékenységét a legmagasabb körök is nagyra értékelték – Ferenc József Weiss Manfrédot és utódait „Csepeli” előnévvel nemesi rangra emelte. A század utolsó évében megkezdték a tüzérségi lőszergyártást.

Weiss Manfréd a vállalkozási életbe családját is bevonta. Gyermekei rendszeresen látogatták a gyártelepet, melyet magukénak is tekintettek. Fiai mérnöknek tanultak. Négy lánya közül három házasságkötésével növelte a család befolyását és erősítette a kapcsolatot gazdag tőkésceportokkal, a Chorinokkal, Kornfeldekkel, Mauthnerekkel. Élete végéig Weiss Manfréd a vállalkozásait maga irányította, annak ellenére, hogy csepeli gyárát 1913-ban családi részvénytársasággá alakította.

Kiváló szakembereket alkalmazott Weiss Manfréd. A vezetőket, a munkásokat az ipari átlagnál jobban fizette, ezért azonban nagy teljesítményt, fegyelmezett munkát követelt. Munkabírásáról, memóriájáról legendákat meséltek. Gyári kaszinót alapított a vezetőség számára továbbképzésére, szórakoztatására, melyben könyvtárat, dalárdát létesített, és ezek fővédnökségét is vállalta.

Megalakította a Csepeli Atlétikai Klubot. Annak ellenére, hogy a fejlődő csepeli munkásmozgalom sok gondot okozott számára, támogatta a Munkásotthon építését. Segítette a budapesti kórházépítést. Csepelen üzemorvosi rendelőt, központi fürdőt, tanműhelyt hozott létre.

A gyár alapítása és rohamos fejlődése megváltoztatta a község életét. Lakossága évtizedenként megduplázódott és 1910-ben már 9462-en éltek itt. Megszűnt a német nemzetiség túlsúlya. A gyáralapítás idején a németek a lakosság 2/3-át tették ki, 1910-re arányuk a népesség 1/6-ára csökkent.

Az itt élők egy szűk rétege meggazdagodott a gyárnak végzett szállításból, föld eladásokból, kereskedelemből, nagyrészüket azonban ipari munkássá vált. A korábban megélhetést biztosító mezőgazdálkodás egyre jobban háttérbe szorult. Olyan jövedelmező volt a lakások bérbeadása, hogy még az istállókat is szerény proletárlakásokká alakították át.

A faluban nem alakult ki erős polgári, kereskedő és iparos réteg, lassú volt az urbanizációs folyamat. A településen alig akadt emeletes ház a gyáron kívül, nem volt ivóvíz- és csatornahálózat; a villanyt is csak 1912-ben vezették be. Nem tudta követni a lakásszám a népesség gyors növekedését. Csepel fejlődése messze elmaradt a Budapest környéki, városiasodó településektől.

A község életében nagy eredménynek számított az 1912-ben elkészült csepeli HÉV szárnyvonal, mely a gyár áruszállítását is szolgálta. A folyamatos, céltudatos fejlesztés következtében a gyár termelési kapacitása messze meghaladta a békeidőszaki igényeket. A GYOSZ egyik kiadványában méltán állapítják meg: „Weiss Manfréd előrelátása, gazdasági fantáziája és energiája következménye gyanánt az 1914-ben kitört háború a gyárat teljes készenlétben találta.” A háború alatt tovább folytatódott a gyár bővítése. Óriási iparvárossá fejlődött a csepeli telep, területe egy 60 holdas telekvásárlással tovább gyarapodott.

1918-ban a falu lakossága csak 15 000 főt tett ki, a gyártelep alkalmazotti létszáma viszont 28 000 volt. A hatalom meghálálta a háború odaadó szolgálatát. Weiss Manfréd 1915-ben a főrendi ház tagja lett, majd a magyar történelem utolsó bárói címének osztásakor, 1918. szeptember 16-án főnemesi rangot kapott.

A monarchia összeomlását semmi nem késleltethette. Az őszirózsás forradalom idején napokra megbénult a gyárváros. Aztán újraéledt! Vezetői megindították a békés termelésre való átállást, a tanácsköztársaság alatt a gyárban 6500-an dolgoztak. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-i rendeletével a gyár állami tulajdonba került – emiatt a báró öngyilkosságát kísérelt meg. 1919 őszén, a tavaszi államosítás hatálytalanítása után a gyárat Weiss Manfréd újra birtokba vehette. A lábadozó báró megkezdte élete utolsó nagy vállalkozását, a hadiipari tevé-

kenység visszafejlesztését, a gyár termelésének átállítását (mezőgazdasági gépek, konyhafelszerelések, kályhák, stb.). Régi alkotóerejét, életkedvét azonban nem nyerte vissza, de a haláláig hátra lévő három év alatt újra bizonyágát adta kivételes tehetségének. Élete utolsó évében, látva munkásainak és családtagjaiknak rossz egészségi állapotát, nehéz anyagi helyzetét, a korábban létesített ambulancia és kisműtő helyett emeletes kórházat építtetett és csecsemőotthont létesített. Weiss Manfréd az amerikai gyermeksegélyezőkkel és a községgel közösen 1920-ban ingyenes konyhát teremtett, ahol naponta 2000 éhező gyermek ebédelhetett. Karácsonykor 2500 gyermeknek adott cipőt és ruhát, ajándékokat.

Két év múlva, 1922 őszén, a 65 éves Weiss Manfréd agyvérzést kapott, majd karácsony napján elhunyt. A magyar ipartörténet egyik legnagyobb alakját temették el felesége mellé, a Kerepesi temető izraelita vallásúaknak fenntartott részébe. A nagy gyáralapítónak rangjához, vagyonához mértén szerény kriptája ma is gondozottan őrzi emlékét.

Weiss Manfrédnak, az ország legjelentősebb gyáriparosának és legnagyobb adózójának vagyonát hat gyermeke örökölte. Az első világháború alatt 400–700 millió koronára becsült vagyonnak 25–30%-át tette ki a csepeli gyártelep. Azonban a csepeli nagy alkotáshoz a báró és utódai a legerősebben kötődtek, sorsát napjainkig figyelemmel kísérik.

Örököse a négy lánya (baronessék) és két fia (bárók) volt:

- Weiss Elza (Mauthner Alfréd terménykereskedő felesége);
- Weiss Daisy (ifjú Chorin Ferenc nagyiparosnak, a GYOSZ elnökének felesége);
- Weiss Marianne (Kornfeld Móric bárónak, a GANZ Rt. vezérigazgatójának felesége);
- Weiss Edith hajadonként, műtőasszisztensi végzettséggel a család jótékonsági tevékenységének irányítója volt;
- Weiss Jenő okleveles mérnök fivérével részt vállalt a gyártelep műszaki, gazdasági irányításában;
- Weiss Alfonz szintén mérnök volt, tűzérőhadnagyi rangja következtében katonai szakértelmével is hozzájárult a vállalkozások eredményes működtetéséhez.

A család tagjainak nagy feladatot adott az örökség számbavétele, átválalása és a családi vállalkozás keretében történő továbbvitele.

Weiss Manfréd halálával lezárult a csepeli gyártelep történetének általa fémjelzett első korszaka. Utódai hozzá méltóan irányították a ha-

talmas vállalkozást. Nagyságát bizonyítja, hogy családja, mely házasságok folytán összeforrta a Mauthner, a Chorin és a Kornfeld családokkal, továbbra is együtt maradt. Tőkéjüket egyesítve, befolyásukat latba vetve a korabeli magyar gazdasági élet legerősebb nagytőkés dinasztiáját képezték.

A közös vállalkozás elsősorú vezetője soha nem került ki a Weiss fiúvérek közül. Kezdetben e feladatot Mauthner Alfréd vállalta, majd az irányítás a család legbefolyásosabb, legtehetségesebb tagjának, Chorin Ferencnek a kezébe került.

Az 1920-as évekig Csepelen a gyáripárt – egy szörme feldolgozó és egy téglagyár kivételével – a község életét döntően befolyásoló Weiss Manfréd lőszergyára képviselte. Később megtört a gyár monopolhelyezete, új ipari és kereskedelmi nagyvállalatok keletkeztek, megépült a kikötő. A falutól nyugatra a Weiss Manfréd Gyár tovább bővült. Déli területén alakították ki 1920-ban a Magyar Posztógyárat és 1923-ban a Mauthner-telepet. Északon, a szigetcsúcson, vízügyi létesítmények, délre a Nagy–Duna mentén, az Ófalu helyén 1928-ra a Szabadkikötő és kőolajtároló telepek jöttek létre. A kikötő út másik oldala és a Kis–Duna között alakították ki a Weiss Manfréd gyári repülőteret. A Gubacsi-híd mellett az Alsó-Remanentia dűlőben létesült 1923-ban a Neményi Papírgyár. Bővült a kisipar, a vendéglátás és a kereskedelem. A két háború között megváltozott a Weiss Manfréd Gyár és a község kapcsolata. Addig a gyár a fegyverkezést, a falu a gyárat szolgálta. A monarchia legnagyobb modern lőszergyára mellett elhelyezkedő községben elmaradott állapotok uralkodtak.

Csepel az első világháború idején a világvárossá fejlődött Budapest szomszédságában nyomorult, túlzásfolt proletár faluvá süllyedt. A fővárost övező kistelepülések közül továbbra is Csepel volt a legelzártabb, legszegényebb és a legelmaradottabb. A komfort nélküli zsúfolt lakásokban alultáplált, sovány, rosszul öltözött, betegségtől és munkanélküliségtől gyötört emberek ezrei éltek. Fejletlen volt a közműhálózata is.

Weiss Manfrédnak és kitűnő munkatársainak szinte minden erejét leköttötte az óriási ipartelep irányítása. A nagyvállalat tulajdonosai közül egy sem, a vezető tisztviselői közül is kevesen laktak Csepelen. A gyárban alkalmazott, a községtől elkülönülő Tisztviselő-telepen élő, jól képzett műszaki és kereskedelmi szakemberek közül csak kevesen vettek részt a község közéletében. Nem erősítették a helyi belterjes, alacsony, vagy legfeljebb közepes műveltségű és kis tőkeerejű polgárságot.

A két háború között napirendre került a község tervezett rendezése, út-építések, parkosítás, a piacok építése, a közműhálózat fejlesztése.

Létrejött a Csepel jövőjét napjainkig meghatározó település-szerkezet. A lakóterület délen Szigetszentmiklós község terhére végrehajtott elcsatolásokkal gyarapodott.

A helyi közigazgatás elismerésre méltó módon a kertes családi ház építését támogatta. Ennek következtében a lakóterületeket a szántóföldek, erdők, rétek, legelők parcellázását követő beépítésekkel növelték.

A megváltozott feltételek között, az új, hazai szinten jelentős szerepet betöltő vállalatok megszületése után is a Weiss Manfréd Gyár megőrizte súlyát, meghatározó jellegét Csepelen. Igazi családi vállalkozással alakult. A tulajdonostársak több figyelmet, pénzt fordítottak dolgozóik életfeltételeinek javítására és a kedvelt ipartelepüknek helyet adó Csepel községre.

A család tagjai az 1920-as években folytatták a korábban megkezdett szociális segélyakcióikat. Községi népkonyhájuk évente 70–80 ezer ebédet osztott ki az éhezőknek. A WM kórházat 60 ágygal bővítették, gyógyítóként kiváló szakorvosokat alkalmaztak. Tovább működött a Weiss Daisy bárónő által alapított Csecsemőotthon és gyári óvoda. Edith bárónő a kórház munkájának támogatása mellett 1931-ben Napköziotthont is létesített.

A községi egyházak támogatásáról sem feledkeztek meg. A főtéri római katolikus templomnak harangot adományoztak, a második katolikus plébánia létesítésére (a mai Béke téren) telket adtak. Az evangélikus templom építését pénzadománnyal támogatták, acél harangjait a gyárban öntötték.

Tovább fejlődött a munkásoknak sport és kulturális elfoglaltságot nyújtó szabadidő mozgalom. A sportélet irányítását a Weiss Manfréd gyári Sport Osztály látta el. 1937-ben megalakult a Weiss Manfréd Vállalatok Testező Köre (WMTK). A versenysportok támogatása mellett a tömegsport fejlesztésére is törekedtek. 1939-től a sportolók folyamatosan birtokba vehették az előző évben megkezdett építkezés eredményeként létesült WMTK sporttelepet.

A Szent István út és Völgy utca között, 15 holdas területen kialakított sportligetet éveken keresztül Közép-Európa legmodernebb sporttelepeként emlegették. A Soroksári-Duna partján megkezdődött a strand és csónakház, a Weiss Manfréd vízitelep építése.

A Hollandi úton nádfedeles horgásztanya, a Pilis-hegységi Kőhegyen turistaház, a Weiss Manfréd gyári kolóniában műjégpálya épült. Az egy-

re erősödő szakosztályok mellett újak alakultak. Az eredmények nem maradtak el: a birkózók, tekézők, evezősök, kerékpárosok, atléták, asztaliteniszezők országos bajnokságokat nyertek. A labdarugó szakosztály 1941-ben feljutott a Nemzeti Bajnokság I. osztályába, a következő években egymás után kétszer, az 1941–42. és az 1942–43. évadban bajnokságot nyert. Néhány év alatt a WMTK felzárkózott a nagy múltú sportkörökhöz és az ország egyik legeredményesebb egyesületévé vált.

A Weiss Manfréd Gyár gondozásában gazdag kulturális élet bontakozott ki. Kedvezményes színházlátogatásokat szerveztek. A Sportcsarnokban a Nemzeti Színház együttese rendszeresen vendégszerepelt.

A felnőtt lakosságnak magánvizsgára előkészítő előadássorozatot indítottak, amelyek az elemi és a polgári iskola elvégzését, a gimnáziumi tanulmányok megkezdését segítették. Weiss Edith javaslatára női munkásiskolát létesítettek, ahol háztartási és szakmai ismereteket oktattak.

Az örökösök azonban a község lakóinak a legtöbbet azzal segítették, hogy a gyártelep révén sok ezer munkahelyet teremtettek, a helyi családok nagy részének megélhetést nyújtva.

A WM gyár eredetétől fogva a háború kiszolgálására született, termelése a hadfelszerelést szolgálta, a béke éveiben közszükségleti cikkeket is termeltek. Gyártmányaik felsorolására, melyek az aranyozott gyűrűtől a repülőgépig terjedtek, itt nincs hely. A legszigorúbb nemzetközi ellenőrzések éveiben is megtartották a haditermelést, mely a második világháború előtti években újra felerősödött, majd a háború alatt soha nem látott méreteket öltött.

A folyamatosan bővített alapanyag- és lőszergyártás mellett bekapcsolódtak a harci járművek – teherautó, páncél- és harckocsi – előállításába. Németországgal kötött államközi szerződés keretében Csepelen nagymértékben bővítették a repülőgép-motor gyárat, Szegszentmiklóson megépítették a Dunai Repülőgép gyárukat. A termelés teljes kapacitással 1944-ben indult el. A szövetséges légierő április 3-án kezdte meg a kiemelt légitámadási célpontnak kijelölt Csepel-szigeti hadiüzemek bombázását. Rövidesen német üzlettársaik elfogatták a család tagjait, a WM művek 25 éves „bizalmi kezelés” keretében történő átadását kikényszerítették, majd lehetővé tették külföldre távozásukat. A Weiss család a szövetséges hatalmak győzelmében bízva, a visszatérés reményével hagyta el az országot. A gyártelepeket súlytó bénító erejű bombázások folytatódtak, majd Budapest ostroma után bekövetkezett a szovjet megszállás.

A Csepeli WM gyárat a tulajdonosi jogokat korlátozva, előbb szovjet parancsnokság alá vonták, majd 1946-ban állami kezelésbe vették. 1948-ban a WM műveket kárpótlás nélkül államosították.

Weiss Manfréd utódai az államszocializmus évtizedei alatt az emigrációból figyelemmel kísérték a Rákosi Mátyás Vas- és Fémműveknek, majd Csepel Vas- és Fémműveknek elnevezett ipartelep sorsát. Helyzetéről folyamatos tájékoztatást budapesti megbízottjuktól kaptak. Leveleztek korábbi, megbízható munkatársaikkal. Beszerezték a gyártelepről megjelent írásokat. Az 1965-ben megjelent Csepel története című tanulmánykötetet Weiss Alfonz részletesen átnézte, bírálta és korigálta. Megállapította, hogy „főleg a kommunista párt szerepéről szól...”, de „érdemes ezzel a könyvvel komolyan foglalkozni”.

Már megkezdődött a Csepel Művek privatizációja, amikor az alapítás 100. évfordulóján megjelentek – a háború után először Csepelen – Weiss Manfréd unokái, Chorin Daisy és a Kornfeld nővérek: Mária és Hanna. Szomorúan szemlélték a művek leépítését. Folyamatos kapcsolat alakult ki a csepeli helytörténészek, az önkormányzat és a Weiss család között. Budapest Csepel Önkormányzata előbb Weiss Manfrédnak posthumus díszpolgári címet adományozott, majd az általa alapított kórház visszavette alkotójának nevét – nem sokkal megszüntetése előtt. Az ünnepségen a világ minden részéről negyvenkét Weiss utód jelent meg. A családi hagyományok leglelkesebb ápolója a Bécsben élő unoka, Chorin Daisy rendszeresen látogatja a gyár történetével foglalkozó csepeli rendezvényeket. (Legutóbb 2005 októberében tekintette meg a csepeli motorkerékpár-gyártás történetét bemutató kiállítást.) A hagyományokra visszatekintve mesélte, hogy a család tagjai 1944-ig minden évben december 25-én, Weiss Manfréd egykori csepeli mellszobránál emlékeztek meg a karácsony napján elhunyt nagy elődjükről. Meghatottan olvasták a posztamensre vésett feliratot: „Minden alkotásod és minden igaz ember őrzi emlékedet.”

Irodalom

- Baczoni Gábor: Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez Budapest, 1977.
- Berend T. Iván: Csepel története 1965.
- Bolla Dezső: Kronológia és bibliográfia Csepel, 1971.
- Bolla Dezső: Természetföldrajzi tényezők hatása a település fejlődésére Csepel, 1976.
- Bolla Dezső: Csepeli helytörténeti olvasókönyv Csepel, 1999.
- Csenkeiné Csupka Erzsébet: Szabadidő mozgalom a Weiss Manfréd Gyárban 1938–1944 Csepel Művek Munkásotthon, 1982.
- Karsai Elek – Szinai Miklós: A Weiss Manfréd vagyion német kézbe kerülésének története Századunk, 1961. 4–5. sz.
- Perényi József: Csepel Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal, Budapest, 1934.
- Dr. Varga László: A csepeli gyáróriás kialakulásának története Budapest, 1981.
- Weiss Alfonz: Csepel története (kézirat)